

post/modern dünyada sekülarizm: dinin sonundan kutsalın dönüşümüne¹

MUSTAFA ARSLAN

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Modernleşme, küreselleşme ve sekülerleşme ilişkileri konusunda sosyal bilimler literatüründe yoğun tartışmalar yapıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda konu ile ilgili hatırı sayılır bir literatürün oluştuğunu söyleyebiliriz. Sayıları halen artan bu literatürde çeşitli sorulara cevap aranmaktadır: Modernlik ve onun radikalleşmiş hali olan küreselleşme ile din önemini mi kaybedecek yoksa daha da önem mi kazanacak? Sosyolojinin klasik babalarının öngördüğü gibi din yok olmaya ya da dar bir toplumsal alana mahkum mu olmuş yoksa tersi bir durum mu söz konusudur? Modernliğin aldığı yeni durumlar, ileri modernlik, postmodern durum gibi bağlamlar dine nasıl etki etmiştir? Sekülarizasyon sürecinde din ne gibi dönüşüm ve değişimler geçirmiştir? Modern dönemde gelişen bireysel nitelikli yeni dinsel formlar, dinde çoğulculuğu nasıl ortaya çıkarmıştır?

Şüphesiz sorular çoğaltılabilir. Ancak her halükarda ilginç gelişim ve dönüşümlerin olduğu bir dönemden geçtiğimizi ve sosyal bilimlerin kimi ön-

görülerine zıt hususların da görüldüğünü söyleyebiliriz. Günümüzde, Giddens'in deyişiyle "toplumbiliminin açıklaması gereken ve bizi modernliğin de ötesine götüren bir dönemin başında olduğumuz" gerçeği ile karşı karşıyayız (Giddens, 1994: 10). Ancak sözlerimizin hemen başında, adeta modernliğin bilimi olan toplumbilimin yöntem ve kavramları ile modernliği aşan bir toplumsal durumu açıklamanın zorluk ve açmazlarına da işaret etmek gereklidir. Bu nedenle toplumbiliminin kendi içinde bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini veya mevcut durumun, sosyologları buna adeta mecbur ettiğini görmek gerekir. Toplumbilimi bir yandan modernliği aşan bu toplumsal süreci anlama ve açıklamaya çalışırken, diğer taraftan modern dönemde oluşan kavram ve terminolojinin de meta-analizlerini yapma, kendi üzerinde zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Modernliğin temel belirleyici niteliklerini "kapitalizm, sekülerizm, endüstriyalizm ve ulus devlet" olarak sıralayabiliriz.

Konu başlığımıza dikkatimizi yöneltecek olursak, modernlik ve sekülerizmin din ile olan ilişkisinin, "modernliği aşan süreçteki durumlarını" incelemek ilginç olacaktır. Gerçi konunun böyle bir yazının sınırlarını aşan nitelikte olduğu açıktır. Ancak yazının sınırları çerçevesinde kimi önemli hususların altını çizmeye çalışacağız.

Modernliği aşan ve zorlayan bir döneme girdiğimiz konusundaki görüşlere katılmakla birlikte, bu dönemin temel belirleyici parametrelerinin ne olacağı ve dolayısıyla da nasıl isimlendirileceği konusunda sosyal bilimciler arasında belli bir görüş birliğinin olmadığı kanaatindeyiz. Bu zorluk, dönemin oldukça kompleks sorunlarla karşı karşıya olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir. Modernliğin temel belirleyici niteliklerini "kapitalizm, sekülerizm, endüstriyalizm ve ulus devlet" olarak sıralayabiliriz. Günümüzdeki sürecin temel parametrelerini ise, yine Giddens'dan hareketle risklerin belirgin artışı, giderek artan ve hatta küreselleşen sosyal kaygıların varlığı, zaman-uzam uzaklaşması, aşırı rasyonelleş-

menin getirdiği huzursuzluk durumları, yanı sıra giderek artan oranda maneviyat açıklığına paralel olarak beliren "kutsala dönüş olgusu" olarak sıralayabiliriz.

Sosyolojinin babalarının öngörülerinin tersine, günümüzde dine ve kutsala genel bir eğilimin varlığından rahatlıkla bahsedebiliriz. Ondokuzuncu yüzyıl düşünürleri modernliğin bütün dünyayı etkisi altına alacağı, sekülerleşmenin yaygınlaşarak dinin ya tamamen yok olma ya da etkisini yitirerek belli bir alanda varlık göstereceği kanaatini taşımaktaydılar. Ancak gelinen noktada durumun hiç de öyle olmadığı görüldü. Dinlerin yok olması ya da etkilerinin azalması bir yana tersine din ve kutsala dönüşte bir patlamanın varlığından kolaylıkla söz edilebilir. Nitekim sosyal bilim alanındaki çalışmalar modern toplumlarda kutsala ilgide artış olduğundan yaygın biçimde bahsetmektedir (bkz. Glock ve Bellah, 1976; Godee, 2000; Naisbit ve Abordene, 1990). Din sosyologları, dinî ve ruhsal yönelimin görüldüğü özellikle altmışlı yıllardan sonraki dönemi "büyük uyanış", "oryantal dinî uyanış", "yeni dinsel bilinçlilik", "dinin yeniden kuruluşu" olarak adlandırmaktadırlar. Bu değerlendirmelere göre, altmışlı yıllardan bu yana gelişmiş toplumlarda dinî ve ruhsal temalar, Doğulu dinler, geleneksel dinî öğretiler, mistik inançlar, yeni pagan dinî akımlar tarzında çok boyutlu biçimde görünmeye başlamıştır. Görülen bu ilgi hem geleneksel, büyük dinlere yönelik olarak hem de teolojik doktrinlere karşı deneyimi, geleneksellik ve arınmaya karşı yaratıcı yeniliği ve melezliği vurgulayan ruhsallık tarzları olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, sadece İslam, Hıristiyanlık, Budizm gibi büyük dinlere değil aynı zamanda farklı mistik, ruhsal öğretilere, yeni dinsel tarzlara ilgide de bir artış söz konusudur. Sonuç olarak gelinen noktada din ve toplum ilişkileri anlamında yeni bir durumun söz konusu olduğu kolaylıkla görülebilir.

Kutsala Dönüşün Arka Planı: Modernlik ve Din İlişkileri

Modernlik ve din ilişkisi söz konusu olduğunda, genelde aralarında birtakım sorunların varlığı dile getirilir (bkz. Wagner, 1996: 29). Hatta daha ileri gidilerek modernlikle dinin doğrudan karşı karşıya getirildiği de olur. Modernlik ve din arasındaki ilişki-

lerde birtakım sorunların olduğu doğru olsa da modernliğin dini tamamen dışladığı şeklindeki sav tartışmalıdır. Modern insanın tamamıyla materyalist, seküler ve dahası din dışı olarak tanımlanması yanıltıcıdır (Bellah, 1981: 288). Wilson'un da (1981: 62) işaret ettiği gibi, tamamen seküler bir toplum bulmak imkânsızdır. Ancak en azından modern dönemde dinin bir sarsıntı geçirdiğini söylemek mümkündür. Bu durum, toplumun yanı sıra, onun içinde yaşanan dinin de hızlı sosyal değişime maruz kaldığı gerçeği ile açıklanmalıdır. Çünkü din toplum ilişkisi çok dinamiktir ve sürekli etkileşim halindedir. Aslında sorun gelenek ve modernlik arasındaki karşıtlıktadır. Modern toplum, belirgin bir sosyal değişimin sonucunda ve geleneksel ilişkiler ağını büyük oranda arkada bırakarak kendi yeni sistemini kurmuştur. Din ve gelenek, eskiden gelen yakın ilişkileri sebebiyle, kendilerine karşıtlık oluşturan modern toplumsal yaşamda ciddi bir sarsıntı geçirmişlerdir (Giddens, 1994: 100). Bu bağlamda din, geleneksel toplumda sahip olduğu merkezi etkin konumu yerine bireyselleşerek kendi özel alanına çekilmiştir. Ancak modern dönemde geleneksel, kurumsal dinlerde büyük gerilemelerin görüldüğü, ondan kalan boş alanı seküler kurumların doldurduğunu da belirtmek gereklidir. Seküler alandaki gelişme modern dönemde hiç görülmedik bir tarzda en çok modern toplumlarda görülmüştür denilebilir. Burada konuyu sınırlama açısından bazı tespitleri yazmak istiyoruz.

Öncelikle modernlikle beraber geleneksel dinlerin alanında bir daralma olmuş, din bireyin ya da toplumun hayatının birçok alanından geri plana itilmiştir. Modern süreçte din bireysel ve toplumsal hayatta geri planda olsa da varlığını bir şekilde devam ettirmiştir. Bir farkla ki modern toplumlardaki eskiden farklı serüveni dinin, "kendi içinde de farklı değişimler geçirmesine" neden olmuştur. Başka bir deyişle modern dönemde *büyük çaplı toplumsal değişimler sebebiyle, geleneksel dindeki gerileme, yeni bir kutsallık anlayışına evrilmeyi ve yeni dinsellik biçimlerini beraberinde getirmiştir.* Bu durum, *birtakım ulusal ve seküler kavramların kutsal işlevler görmesi şeklinde olduğu gibi, mistik ve kültüsel akımların, yeni dinsel hareketlerin sonradan ortaya yaygınlaşması şeklinde de ortaya çıkmıştır.*

Bu bağlamda biz, dinin modern süreçteki serüveni- ne sadece etkisinin azalması ya da sahneden sekülarizm lehine çekilmesi açısından değil, daha da önemlisi bu sürecin modern insana yeni kutsallık tarzlarını keşfetmesinin önünü açması açısından da yaklaşmak istiyoruz. Çünkü günümüzde "kutsala dönüş" olarak da adlandırılan olgunun nedenlerine bakıldığında "iki sosyolojik bağlam" ön plana çıkmaktadır. *i)* İlki, modernliğin getirdiği (aşırı rasyonelleşme, maneviyattan uzak pozitivist ve maddî yaşam anlayışı gibi) kimi rahatsızlıkların neden olduğu anlam kaybı ve manevî ihtiyaçlar, diğeri de *ii)* modernlikle gelen bireyselleşme ve dinlerin kurumsal niteliğinin zayıflamasının doğurduğu dinsel çoğulculuk. Bu iki nokta günümüzdeki modern toplumlardaki kutsala dönüş eğilimlerinin arka planının sosyolojik açıklamasını bizlere çok iyi vermektedir.

Toplumsal hayatta hiçbir şey kendi kendine boşlukta ortaya çıkmayacağına ve her toplumsal olgunun başka bir toplumsal etken(ler)i olacağına göre, günümüz modern toplumlarındaki kutsala ilgideki artışı da yukarıdaki iki etkene bağlı olarak anlamamız mümkündür. Her iki etken konusunda modern din sosyologlarının tespitleri söz konusudur. Şimdi bu iki etkene kısaca göz atalım.

Günümüzdeki sürecin temel parametrelerini ise, yine Giddens'dan hareketle risklerin belirgin artışı, giderek artan ve hatta küreselleşen sosyal kaygıların varlığı, zaman-uzam uzaklaşması, aşırı rasyonelleşmenin getirdiği huzursuzluk durumları, yanı sıra giderek artan oranda maneviyat açlığına paralel olarak beliren "kutsala dönüş olgusu" olarak sıralayabiliriz.

Öncelikle ileri toplumlarda aşırı refah ve rasyonelleşmenin getirdiği bir anlam kaybı ve huzursuzluktan sıklıkla bahsedilmektedir. Modernleşmenin getirdiği "hızlı değişim süreci", toplumun teknolojik ağırlıklı mekanik işleyişi, aşırı rasyonelleşme ve bireyselleşme ile birlikte bir maneviyat boşluğu doğurmuş, bu boşluk da toplumsal anlamda genişledikçe farklı ve yeni bir takım inanç hareketlerine

zemin oluşturmuştur. Özellikle küreselleşme ile bu eğilimler daha da yaygınlaşmakta, farklı ruhsallıklar ve kabilecilikler türemektedir. Çünkü küreselleşme, kesinlikle geleneksel ve cemaatsel olanı teşvik etmektedir (Robertson, 2003: 354). Aşırı rasyonel bir dünyada yetişen ve hayatı seküler bir tarzda yorumlayan bireyler, dini ve mistik eğilimlere daha fazla ilgi göstermektedirler. Din sosyologu Berger'e göre (Berger, 1993: 184), sekülerleşme sürecindeki aşırı rasyonelleşme ile "Sosyo-dinî süreçler açısından modern insan için yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Sadece devlet ve ekonomi gibi büyük kurumlar için değil, günlük hayatın gelişi güzel alışkanlıkları için dahi bir anlamsızlık sorunu baş göstermiştir." Modern süreçte, kurumsal dinlerin de zayıflaması ile bu sorunu çözmede yeni dinî hareketlerin, Berger'in adlandırması ile "seküler kurtuluş öğretileri"nin önü daha bir açılmıştır. Bu durum, modernliğin mevcut sıkıntı ve huzursuzluklara çö-

Modernlik ve din arasındaki ilişkilerde birtakım sorunların olduğu doğru olsa da modernliğin dini tamamen dışladığı şeklindeki sav tartışmalıdır. Modern insanın tamamıyla materyalist, seküler ve dahası din dışı olarak tanımlanması yanıltıcıdır.

züm sunamaması ile alakalıdır. Modern toplumlardaki hızlı toplumsal değişimin doğurduğu birtakım sorunların güvenlik sorunu ve yaygınlaşan birtakım risk ve kaygılarla ilişkili olduğunu belirtmek gereklidir. Bu sebeple modernliğin krizi konusu, günümüzde sosyolojide "güven, risk toplumu ve sosyal kaygı" gibi kavramlar etrafında sıklıkla tartışılmaya başlamıştır. Özellikle Beck (1992) ve Giddens'in (1994) ileri sürdüğü bu argümana göre, modern toplum artık bir risk toplumdur.²

Günümüzde kutsala ve dine yönelişte ilginin arkasında modernliğin bireyi ön plana çıkarmasının yattığını söylemiştik. Modern toplumda din konusunu irdeleyen din sosyologları genelde ortak olan nokta bireyselleşme, öznelleşme ve bunun sonucu olarak modern dinî yaşamda görülmeye başlayan dinî çoğulculuğa vurgu olarak kendisini göstermektedir.

Modernlikle ilgili tanımlamalarda en önde gelen kavram "birey olmak"tır. Bu durum şüphesiz dinî hayat açısından da böyledir. Başta Weber olmak üzere, Berger, Luckman, Wilson, Bellah gibi modern dönem din sosyologlarının çözümlemelerinin merkezinde "bireyselleşme" vurgusu ve bunun dinî hayatta doğurduğu sonuçlar yer almaktadır. Genel olarak analizlerindeki bireyselleşme ve öznelleşme vurgusu, geleneksel dinsel kurumlara mesafeli olmayı ve bireyi daha önemseyen bir dinsel biçimi ifade etmektedir. Ancak, çokça yanlış algılandığı gibi modern dinî hayattaki bireysellik konusu sırf bireysel bir dinî hayata vurgu yapmamaktadır. Gerçi ilk anlaşılması gereken anlam budur ve bu kavrayış yanlış da değildir ancak eksiktir. Çünkü modern toplumdaki bireysel dindarlığın toplumsal hayatta karşılığı bulunmaktadır. Kimi seküler çevrelerde algılandığı gibi modern toplumda din, sırf birey ve onun vicdanı arasında gidip gelen bir niteliğe sahip değildir. "Bireysel" nitelikteki bu dindarlık formu, sadece bireyde kalmamakta diğer bireylerle bir dini kolektivite ortaya çıkarmakta ve farklı dinsel grupların oluşumuna da neden olabilmektedir.

çok yaygın bir hareket olan Yeniçağ hareketinin ilk ilkesi "bireysel sorumluluk"tur (Naisbitt ve Aborde- ne, 1990: 269). Bireyselleşmeye ve bireysel deneyime olabildiğince önem veren bu hareket, aynı zamanda buna önem verenlerin oluşturduğu bir topluluğu da kurmuş olmaktadır. Burada adeta madalyonun iki ters yüzü gibi bir durumla karşılaşmaktayız. Bir tarafta bireysel nitelikte yani geleneksel kurumlarinkine oranla bireyi merkeze alan, yani temel dinî metinlere ya da kurumsal dine mesafeli olan ancak kendisi gibi olanlarla da bir şekilde birliktelik oluşturan bir durumla karşı karşıyayız. Bunlara örnek olarak mistik ve ruhçu grupları, meditasyon ağırlıklı teşkilatlanmaları, din sosyologlarının yeni dinî hareket tanımları içinde ele aldıkları dinî teşkilatlanmaları verebiliriz.

Bu durum modern toplumlarda "*dinî çoğulculuk*" denilen bir olguyu karşımıza çıkarmaktadır. Geçmişin dinsel tekelleri artık mevcut değildir ve ileri kapitalist toplumların farklılaşan koşulları altında da bu durum süreceğe benzermektedir. Modern toplumda dinsel kurumlar, toplumsal hayatın kuşatıcı sembollerini tekelinde tutma imtiyazından mahrum kal-

mırlardır. Birey artık hayatının büyük bölümünü dinsel sembollerin ya hiç olmadığı ya da en aza indirildiği alanlarda geçirmektedir. Modern toplumlarda bu iki süreç, yani bireyselleşme ve çoğulculuk (*plüralizm*) bir arada yürümektedir. Bu süreçte din, eskisi gibi tekeli konumunda değildir ve bireyin önünde dinsel çeşitlilik arzı endam etmekte ve birey, oldukça “farklı” dinsel görüşlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Çoğulculuk sebebiyle de modern birey için artık din, bir zamanlar geleneksel dinsel kurumlar tarafından kendisine sunulduğu gibi şüphe götürmez nesnel bir geçeklik değil, barındırdığı çeşitlilik içerisinde seçim yapılabilen bir olgu haline dönüşmüştür. Farklı dinsel organizasyonlar, taraftar toplamak için rekabet etmek zorundadırlar ve bu rekabet, üyelerin eskisi gibi bir sadakat tarzına sahip olmadığı anlamına da gelmektedir. Bu sebeple modern toplumda, dinsel görüşlerin piyasaya sunulması ve potansiyel alıcılara iletilmesi önemlidir. Bu da rekabet ortamını yansıtabilecek şekilde organize olmayı gerektirmektedir. Dinsellikte rekabetin ve pazar mantığının işlenmesi, sunulan mesajın orijinal ya da kitabî oluşundan ziyade, bireyin mesajı kabul edip etmeyeceğini yani tüketiciyi ön plana çıkarmaktadır. Böylece, yeni dinsel grupların bireye, geleneksel inançlardan farklı niteliklere sahip birtakım inanışları kabul ettirme imkânı doğmaktadır. Sonuç olarak bu sosyo-dinî durum modern toplumda birtakım yeni ya da yarı dinî tezahürlerin oluşumuna neden olmuştur.

Kutsala Dönüşle Birlikte Sorgulanan Sekülerleşme Teorisi

Görüldüğü gibi modern toplumda din farklı veçheler altında varlığını devam ettirmiştir. Modern süreçte dinde görülen birtakım dönüşümler günümüzdeki yeni dinsel durumun belirleyicisi olmuştur. Günümüzde sadece büyük dinlere değil, mistik ve paranormal eğilimlere, yarı dinî hareketlere katılımda görülen artışlara, yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız modernlik din etkileşiminin sonuçları olarak bakmak mümkündür. Kanaatimize göre modern toplumlarda görülen belirsizlik, aşırı kaygı ve güvensizlik durumları, manevi ihtiyaçlar kitleleri dinî ve mistik eğilimlere itmektedir. Ancak bu manevi yönelimler, sırf geleneksel dinlere eğilim olarak kendisini göstermemekte, farklı dinsel ve mistik

tezahürler olarak da ortaya çıkmaktadır. Özellikle Amerika’da Hıristiyanlık dışındaki yeni ve yarı dinî gruplarda o kadar artış olmaktadır ki din sosyologları Amerika’yı adeta “dinsel bir süpermarket” olarak tanımlamaktadırlar.

Aslında sorun gelenek ve modernlik arasındaki karşıtlıktır. Din ve gelenek, eskiden gelen yakın ilişkileri sebebiyle, kendilerine karşıtlık oluşturan modern toplumsal yaşamda ciddi bir sarsıntı geçirmişlerdir. Bu bağlamda din, geleneksel toplumda sahip olduğu merkezi etkin konumu yerine bireyselleşerek kendi özel alanına çekilmiştir.

Modern toplumlarda kutsala ilgide görülen bu hissedilir artışın yanı sıra bütün dünyada dinlerin kamusal görünürlüklerinde de artışlar olmaktadır. Bu durum “sekülerleşme teorisi” açısından birtakım sıkıntılar doğurmaktadır. Sekülerleşme teorisine göre, modern süreçte dinler ya tamamen yok olacak ya da toplumsal görünürlükleri oldukça asgariye inecektir. Sekülerleşme ile dinî kurumlar, eylemler ve bilinçliliklerin “toplumsal” anlamlarının kaybedilmesi ya da zayıflaması kastedilmektedir. Modern toplumda din konusundaki düşünceleri genelde şemsiyesi altında toplayan sekülerleşme deyimini, özellikle modern sanayi toplumlarında dinî inançların, pratiklerin ve kurumların eski toplumsal önemlerini yitirdikleri, geleneksel inanışların akılcı bir sorgulamaya tabi tutuldukları, yaşam dünyalarının çoğullaşması ile dinî sembollerin tekelinin kırıldığı, bireyselliğin gelişerek insanların kendi çevreleri üzerinde daha fazla denetim kurabildiği bir süreci ifade etmektedir (Wilson, 1983: 148). Sekülerleşme kuramına göre sekülerleşme iki düzeyde gerçekleşmektedir. Birincisi, dinî kuruluş ya da grupların toplum üzerindeki etkilerini yitirmeleri; ikincisi ise dinin, bireyin kararı üzerindeki etkisini kaybetmesidir (Marshall, 1999: 645).

Ancak gelinen noktada sekülerleşme tezi ile zıt bir sosyal durum olduğu kolaylıkla görülebilir. Yukarıda belirttiği üzere kurumsal dinler yanında mistik ve büyüsel inanışlara da ilgide büyük bir ar-

tiş söz konusudur. Bu tarz inanışlara ilginin modern dönemde artış göstermesi, sekülerleşme tezinin eleştirilmesi ya da savunulması tartışmalarını da tekrar gündeme taşımıştır. Sekülerleşme sürecinin geri dönülmez bir süreç olduğu kabulü sosyoloji geleneği içerisinde oldukça güçlü olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak, özellikle altmışlı yıllardan sonra Batı'da yeni dinlerin ve okültizmin yükselişi, Yeni Çağ hareketine, mistik ve paranormal inanışlara olan ilgideki artış yüzünden bazı son dönem sosyologları arasında bu görüşün sorgulanır olduğu da görülmektedir (Köse (ed.), 2002 ve 2006; Şentürk, 2004: 57). Örneğin, Stark ve Bainbridge (1996) gelişen yeni dinsel oluşumları, sekülerleşme teorisine karşı bir olgu olarak görürken; Greeley (1970: 208) ve Tiryakian (1972: 493) sekülerleşme imajı ile çatışan mistik ve paranormal eğilimlerin yaygınlaşmasını, sekülerleşme tezine karşı bir kanıt olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle olsa gerek, ünlü

Dinsellikte rekabetin ve pazar mantığının işlenmesi, sunulan mesajın orijinal ya da kitabî oluşundan ziyade, bireyin mesajı kabul edip etmeyeceğini yani tüketiciyi ön plana çıkarmaktadır.

din sosyologu Berger, "çağdaş din sosyolojisinin, klasik sekülerleşme teorilerini sorgulama gerçeği ile karşı karşıya olduğuna" vurgu yapmaktadır. Berger, sunduğu kanıtlardan hareketle (bkz. Berger, 2001) dünyanın her zamanki kadar, bazı bölgelerde de eskisine oranla çok daha dindar olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ona göre, gelinen noktada anlaşılan şey, genel hatları ile "sekülerleşmenin, modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olmadığı" gerçeğidir. Öngörüldüğü gibi din ya da ruhsallık toplumsal önemini ve ilgisini yitirmemiş, aksine dindarlığın/ruhsallığın görünürlüğünde bir artış olmuştur.

Aynı şekilde modern toplumlarda yaygınlaşmaya başlayan "yeni dinsel bilinçlilik" konusunda çalışmalarıyla tanınan Stark ve Bainbridge (1996) de gelinen noktada sekülerleşme tezinin çok yara aldığıni düşünen sosyologlar arasındadır. Yine Bellah da,

genel anlamda dine ve ruhsallığa günümüzde çok büyük bir ilginin olduğuna, bu durumun sadece toplumda değil sosyal bilim alanında da gerçekleştiğine vurgu yapmaktadır. Bellah, modern toplumlardaki kutsala dönüş olgusu "Sözde sekülerizm teorisine aykırı bir istikamete işaret etmektedir." deyiş sözlerini, "kanaatim odur ki din, marjinal veya tarihe ait bir şey olmaktan ziyade, bugün artık tekrar kültürel hayatımızın ortasındaki yerini hızla almaktadır." ifadesiyle tamamlamaktadır (2002: 173). D. Bell, D. Martin, J. Hadden, G. Davie gibi sosyologlar da aynı yaklaşımı savunmaktadırlar (Köse (ed.) 2002).

Görüldüğü gibi sekülerleşme tezi günümüz din sosyologları arasında sorgulanmaya başlanmıştır. Tartışma, "sekülerleşmenin modernleşmenin doğrudan bir sonucu olmadığı, bu tezin dinî değişimler hakkında mantıksal açıdan tutarlı bir teori oluşturmadığı, homojen bir süreç olmadığı, basitleştirilmiş bir modernleşme görüşüne dayandığı" gibi noktalarda seyretmektedir. Sonuçta sekülerleşme teorisinin revizyonu ya da tamamen gözden geçirilmesi gündeme gelmektedir.

Dinî ve ruhsal eğilimlerin toplumsal yaşantıda sosyologların görmezden gelebileceği kadar görünür bir konu haline gelmesi, (geç) modern toplumsal hayatın bir unsuru olarak dinin öneminden genel sosyologların neden hala çok az farkında oldukları sorusunu akla getirirken, aynı zamanda din sosyologlarına da alanlarını çağdaş sosyolojik teori ile daha bir ilişki içerisinde yeniden tanımlama fırsatı yaratmaktadır (Riis, 2005: 319).

Sekülerleşme tezinin yanlışlanması etrafındaki bu tartışmalara ek olarak, gelinen noktayı, yani modern toplumlardaki yeniden dinî bilinçlenme durumunu sekülerleşme teorisini "destekler" nitelikte yorumlayanlar da bulunmaktadır. B. Wilson, S. Bruce ve R. Wallis gibi sosyologlar, gelinen noktada modern toplumdaki yeni dinsel durumun, sekülerleşme sürecinin etkisinde değişime uğradığı görüşünü paylaşmaktadırlar. Bu görüşe göre, yeni dinî bilinçlilik sekülerleşmenin bir sonucudur (Wilson) ya da birbirlerine eşlik eden süreçlerdir ve sekülerleşme süreci dinin sonu olmayıp yeni dinsel oluşumlar ya da bireysel nitelikte kolektif kutsallıklar, kültler or-

taya çıkarmaktadır (Davie, Westley, Campbell). Burada sekülerleşme sürecinin yeni dinî bilinçliliğe etkisine, hatta onu oluşturucu işlevine vurgu yapılmaktadır. Davies (1995: 376), tarihsel süreçte insan ruhunda kökleşen paranormal fenomenlerin kurumsal dinlerin gelişmesiyle zayıfladığını, hatta battığını, ancak modern dönemde organize dinlerin gerilemesi ile bilimsel ve kurgusal bir dil de kullanarak tekrar yüzeye çıktıklarını ifade etmektedir. Sekülerleşme süreci ile birlikte “yeni dinsel oluşumlar” kendisini göstermeye başlamıştır. Bu görüşün temel tezi dinin, sekülerleşmenin etkisi altında dönüşüme uğramakta olduğudur. Dolayısıyla sekülerleşme, dinin yok olması, ömrünü tamamlaması değil, dinin görüntüsünde köklü bir değişim olması şeklinde anlaşılmaktadır.

Kutsal Ama Seküler

Anlaşıldığı kadarıyla kimi sosyologlar gelinen noktada kutsala artan ilgiyi ve yeni dinsel bilinçlilik örneklerini reddetmemekle birlikte, bunları modern toplumdaki sekülerleşme sürecinin sonucu örnekler olarak görmektedirler. Gerçekten de günümüzde dinlere ve mistik yönelişlere ilgide büyük artış olmakla birlikte, özellikle modern toplumdaki yeni dinî bilinçlenmenin kimi seküler etkilere maruz kaldığı görülmektedir. Bu sebeple, günümüzdeki yeni dinsel bilinçliliği adlandırmak için sosyal bilimlerde, “yamalı bohça (*patchwork*) din, yeni din, yarı (*half*) inanç, taklit (*quasi*) din, alternatif ruhsallık, okült eğilim, doğu gizemciliği” gibi nitelendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla din ya da ruhsallık, bir taraftan modern yaygınlaşırken, diğer taraftan toplumlarda sekülerleşmenin etkisi ile modern toplumsal hayatta kendisini yeni kurallara uydurmaktadır. Seküler algı kalıpları ile dinsel/ruhsal anlam alanları arasında gelgitlerin yeni kombinasyonların ve yeni tiplerin oluşmasına imkân vermektedir. Şüphesiz modern toplumdaki yeni dinsel/ruhsal oluşumların incelenmesi, dinin hangi yeni oluşumlardan geçtiğini ve ne tür değişimler gösterdiğini anlamak açısından da ilgi çekici olmaktadır.

Bu durum modernliğin toplumun bazı özellikleri bildiği takdirde şaşırtıcı gelmemelidir. Çünkü Weber’in modern toplumları analizine bakıldığında görüleceği gibi, rasyonelleşme ne kadar söz konusu

olursa olsun, sonuçta varoluşsal anlam sorununu da içine alan “*bireysel kurtuluş arama alanları*” olacaktır (Weber, 1996: 358). Modern toplumdaki bu paradoksal durum, hem büyük dinlere dönüşte hem yeni dinsel/ruhsal bilinçlilik ya da taklit/yarı dinlere eğilimde hem de insanların büyük anlatılardan ve inanç sistemlerinden uzaklaşmayı ifade eden seküler nitelikli postmodern rölativizmde kendisini gösterebilmektedir.

Çoğulculuk sebebiyle de modern birey için artık din, bir zamanlar geleneksel dinsel kurumlar tarafından kendisine sunulduğu gibi şüphe götürmez nesnel bir geçeklik değil, barındırdığı çeşitlilik içerisinden seçim yapılabilen bir olgu haline dönüşmüştür.

Ancak burada cevaplanması gereken bir “soru” vardır: “Şayet, sekülerleşme sürecinin günümüzdeki din ve ruhsallık olgusu üzerinde birtakım söz konusu ise, o zaman sekülerleşme tezini eleştiren sosyologların sayısındaki artış ve haklılık nasıl açıklanmalıdır?”

Öncelikle belirtmek gerekir ki, sekülerleşme tezini sorgulayan sosyologlar da gelinen noktada din ve sekülerleşmenin çoğulcu pazar şartları altında birlikte var olmaya devam edeceğini vurgulamaktadırlar. Değilse günümüzde sekülerleşmenin artık tüm-den ortadan kalkacağı gibi bir yaklaşımı savunmaktadırlar (Berger, Martin, Hadden). Onların karşı çıkışları, “dinin ilerlemeci bir yaklaşımla yorumlanarak sekülerleşme süreci ile giderek etkisinin azalacağı, toplumdaki dinsel tezahürlerin birer gölge olay (*epifenomen*) oldukları, modern toplumda din değerlendirilirken sadece Batı Avrupa’nın örnek alınması, kutsalın işlevselliğinin göz ardı edilmesi” gibi noktalarda toplanmaktadır. Bu bağlamda karşı çıkan, sekülerleşmenin “varlığı” değil, “kurgulanma tarzı”dır.

Sekülerleşme teorisi kurgulanırken din, değişken değil, sabit bir olgu olarak ele alınmaktadır. Sekülerleşme teorisine göre, “Dünya bir zamanlar düşünce, eylem ve kurumsal anlamda kutsalla doluydu. Reform ve Rönesans sonrasında modernleşme tüm yer küreyi silip süpürdü ve doğal bir tarihsel

süreç olan sekülerleşme kutsalın hâkimiyetine son verdi. Dolayısıyla kutsal, belki özel alan hariç olmak üzere, zamanla tamamen yok olacaktır” (Swatos ve Christiano, 2002: 108, 115).

Klasik sekülerleşme teorisinin genel bir özetinin sunulduğu bu yaklaşıma göre, din ya da kutsal, ilerlemeci bir yaklaşımla ele alınmakta, geçmiş daha dindar, günümüz ise daha seküler gibi bir zıt analogi kurulmaktadır. Örneğin, Stark’ın açıkladığı gibi, günümüz Avrupa’sında dinî katılımı büyük bir düşüş olduğu iddiası, geçmişte daha dindar bir Avrupa olduğu şeklindeki abartılı bir algıdan kaynaklanmaktadır (2002: 43-51).

Günümüzde dindarlık var olduğu gibi, eski dönemde seküler tutumlar da var olmuş olabilir. Kutsal, sadece eski dönemlere has, sabit bir olgu değildir. Çünkü, ünlü din bilimci Eliade’ın vurguladığı üzere, “Kutsal, insan bilincinin tarihinde bir aşama değil, bilincinin yapısı içinde bir unsurdur (Eliade, 2003: 11)”. Dolayısıyla o, insan zihninin yapısal bir

Öncelikle belirtmek gerekir ki, sekülerleşme tezini sorgulayan sosyologlar da gelineen noktada din ve sekülerleşmenin çoğulcu pazar şartları altında birlikte var olmaya devam edeceğini vurgulamaktadırlar. Değilse günümüzde sekülerleşmenin artık tümünden ortadan kalkacağı gibi bir yaklaşımı savunmamaktadırlar.

unsurudur ve insan var olduğu sürece, kutsalın tezahürü de toplumsal hayatta varlığını sürdürecektir. Eliade’ın deyişleyle, “Tarihin her bir döneminde ve her bir yerinde, her zaman kutsal nesnelere ya da canlıların yanı sıra, kutsal olmayan nesnelere ya da canlılar da olmuştur” (Eliade, 2003: 37).

Bu sebeple kutsal, tarihin her döneminde var olabileceği gibi, dünyevî/seküler unsurlar da tarihin her döneminde olacaktır. Dolayısıyla ne, “Eskiden dindarlık daha fazla idi, günümüzde ise pek yoktur.” demek doğrudur, ne de “günümüzdeki büyüsel ve paranormal eğilimlere, yeni dinlere bakarak, sekülerleşmenin artık yok olacağını ya da işlevselliğini kaybettiğini söylemek” doğru olur. Örneğin, dinin

yeni yüzleri konusundaki çalışmalarıyla tanınan Stark ve Bainbridge (1985: 430), sekülerleşmenin dindar toplumlarda da sürekli var olduğunu, dinde bazı değişimlere sebebiyet verdiğini, bu sayede yeni dinsel bilinçliliklerin ortaya çıktığını, bazı dinî geleneklerin yok olduğu ya da gerilediğini belirtmekte, ancak bunun dinin, işlevlerini tamamıyla seküler kurumlara terk ettiği anlamına gelmediğini ve dolayısıyla dinin toplum sahnesinden hiçbir zaman çekilmediğini, sadece görüntüsel ve işlevsel değişikliklere maruz kaldığını ifade etmektedirler. Onların analizinin sonucu da bizim değerlendirmemizle aynıdır: Günümüzde gelineen süreçte sekülerleşme dinin çöküşünün değil, tersine dinsel değişimin habercisidir.

Sonuç olarak, günümüzde kutsala dönüş söz konusu olmakla birlikte, kutsala olan ilgideki seküler etkiler de dikkat çekicidir. Sekülerleşme denen olgunun günümüzdeki varlığı ve günümüz dindarlığı üzerindeki etkilerine dikkat etmek gereklidir. Sekülerleşme olgusu hesaba katılmadan, “post” ya da “geç” modern dönemdeki dinseliliğin toplumsal analizi tam anlamıyla yapılamaz. Ancak, günümüzde sekülerleşme olgusunun varlığı, bazı sekülerleşme kuramlarınca yanlış olarak kurgulanmaktadır. Kanaatimize göre sekülerleşme tezinin yanlış olan yönü, dini/kutsallığı, belli bir tarihsel döneme hasrederek, modern dönemi tamamen kutsaldan arınmış bir anlayışla ya da beklentiyle ele almasıdır. Böyle olunca, yeni dinsel, büyüsel ve ruhsal eğilimlerin modern toplumlarda nasıl olup da tekrar çıkışa geçtiği tam açıklanamamakta, birer gölge olay olarak ya da sırf anomalik durum olarak nitelenerek olay geçiştirilmektedir. İnsanın sürekli bir anlam arayışı içerisinde olan yönü ile de dolayısıyla yok farz edilmektedir.■

bibliyografya

- Beck, U. (1992) *Risk Society Towards a New Modernity*. Sage Publications. London.
- Bell, D. (2006) “Kutsalın Dönüşü”. *Laik ama Kutsal*. (Çev. A. Köse). Etkileşim Yayınları. İstanbul.
- Bellah, Robert N. (1981) “Religious Evolution”. *Sociology of Religion*. (Ed. R. Robertson). Penguin Books Ltd. England: Harmondsworth.
- Bellah, Robert N. (2002) “Din ile Sosyal Bilim Arasında”. *Sekülerleşme Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*

içinde. *Ufuk Kitapları*: İstanbul: 161-188.

Berger, P. (2001) "Reflections on the Sociology of Religion Today". *Sociology of Religion*. 62 (4): 443-455.

Davies, P. (1995) *Tanrı ve Yeni Fizik*. (Çev. M. Temelli). İm Yayınları. İstanbul.

Eliade, M. (2003) *Dinler Tarihine Giriş*. (L. Arslan). Kalcı Yayınları. İstanbul.

Giddens, A. (1994) *Modernliğin Sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.

Glock, C. Y. ve Bellah, R. (1976) *The New Religious Consciousness*. Berkeley: University of California Press.

Goode, E. (2000a). *Paranormal Beliefs: A Sociological Introduction*. Prospect Heights. Illinois: Waveland Press.

Greeley, A. (1970) "Superstition. Ecstasy and Tribal Consciousness". *Social Research*. 37: 203-11.

Köse, A. (ed.). (2002) *Sekülerleşme Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. *Ufuk Kitapları*: İstanbul.

Köse, A. (ed.). (2006) *Laik ama Kutsal*. Etkileşim Yayınları: İstanbul.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay, D. Kömürçü). Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara.

Naisbitt, J. ve Abordene, P. (1990) *Megatrends 2000 Büyük Yönelimler*. (Çev. E. Güven) Form Yayınları: İstanbul.

Riis, O. (2005) "Modern Toplumda Din Araştırmaları Alanındaki Gelişmeler". *Dini Araştırmalar*. (Çev. B. Solmaz. İ. Çapçioğlu). 8 (23): 299-314.

Şentürk, R. (2004) *Yeni Din Sosyolojileri*. Gelenek Yayınları: İstanbul.

Stark, R. (2002) "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme". *Sekülerleşme Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. *Ufuk Kitapları*: İstanbul: 33-74.

Stark, R. ve Bainbridge, W. S. (1985) *The Future of Religion: Secularization. Revival and Cult Formation*. Berkeley: University of California Press.

Stark, R. ve Bainbridge, W. S. (1996) *A Theory of Religion*. New Brunswick. N J: Rutgers University Press.

Swatos, W. H. ve Christiano, K. J. (2002) "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni". *Sekülerleşme Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. (Haz. A. Köse). *Ufuk Kitapları*: İstanbul: 95-122.

Tiryakian, E. A. (1972) "Toward the Sociology of Esoteric Culture". *American Journal of Sociology*. 78 (3): 491-512.

Wagner, P. *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*. (Çev. M. Küçük). Sarmal Yayınları. İstanbul.

Weber, M. (1996) *Sosyoloji Yazıları*. (Çev. T. Parla). İletişim Yayınları. İstanbul.

Wilson, B. R. (1981) "Religion in Secular Society". *The Sociology of Religion*. (Ed. R. Robertson). Penguin Books: 152-162.

Wilson, B. R. (1983) *Religion in Sociological Perspective*. 2. pub. Oxford University Press. Oxford-New York.

dipnotlar

¹ Bu yazının kimi bölümlerinde, "*Paranormalizm ve Din: Paranormal İnançın Sosyolojisi, 2007*" adlı çalışmamızdaki bazı veriler kullanılmıştır.

² Risk, modernleşme sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma olarak tanımlanmaktadır. Günümüz toplumları, sanayileşme ile başlayan ve bilgi toplumu olmaya doğru giden süreçte hergünkinden daha fazla risklerle yüz yüze kalmaktadır. Modernlik, bir taraftan ileri bilgi ve teknoloji imkânlarıyla daha güvenli ve müreffeh bir hayata imkân sağlarken, diğer taraftan da gittikçe artan küresel riskleri beraberinde getirmektedir. Mevcut riskler eskisi gibi yerel ve kişisel değildir. Riskler artık görünmez, küresel ve kişisellikten uzaktırlar. Günümüzde sanayileşme ve gelişen bilgi teknolojileri risk olgusunun kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşme küresel ölçekte yayıldıkça, yol açtığı riskler de gittikçe artmaktadır. Bu riskler, doğaları gereği dünya üzerindeki her türlü yaşam biçimini tehdit etmektedir. Nükleer kazalar, asit yağmurları, radyoaktif sızıntılar zaman ve mekân sınırı tanımamaktadır. Yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesi, riskin ve sonuçlarının bilimsel olarak hesaplanmasını imkânsız hale getirmektedir (Beck, 1992: 22).